

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

24(33)

2024

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Redaktorių kolegijos sekretorė / Assistant Editor:

Danguolė Švidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Tarptautinė patarėjų taryba / International Advisory Board:

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Scopus

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	11

Straipsniai / Articles

Adam Kuper

The Cosmopolitan Museum	17
Kosmopolitinis muziejus. Santrauka	23

Dovilė Grickevičiūtė

The Cambodian Genocide: Historical Knowledge and Development among Second and Third-Generation Democratic Kampuchean Regime Survivors	27
Kambodžos genocidas, istorinės žinios bei antrosios ir trečiosios Demokratinės Kampučijos režimą išgyvenusių kartų raida. Santrauka	54

Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė

Apkalbos: bendruomeninė funkcija, asmeninė patirtis ir motyvai meilės dainose	57
Gossip: The Community Function, Personal Experience and Motifs in Love Songs. Summary	76

Darius Daukšas

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?	79
Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation? Summary	106

Teminis skyrius: Iš Lietuvos etnologijos istorijos / Special Section: From the History of Lithuanian Ethnology

Žilvytis Šaknys

Įvertinant etnologijos šaltinius: Vilniaus krašto lietuvių kalendorinės šventės jaunimo spaudos ir lauko tyrimų požiūriu	109
Evaluating Ethnological Sources: Lithuanian Calendar Feasts in the Vilnius Region in the Youth Press and in Field Research. Summary	134

Irma Šidiškienė

Lituanistinių tyrimų pulsas Antano Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika	137
The Pulse of Lithuanian Studies in Antanas Mažiulis' Reviews: A Subject Criticism. Summary	163

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Etnologinių šeimos papročių tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę	167
The Thematic, Problematic and Methodological Evolution of Ethnological Studies of Family Customs since the Restoration of Lithuania's Independence. Summary	198

Knygų recenzijos / Book Reviews

Rasa Navickaitė. Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology (<i>Neringa Klumbytė</i>)	201
Elvyra Usačiovaitė. Asmenybė ir simbolis (<i>Romualdas Juzefovičius</i>)	205
Iš praeities šaknų. Senovės baltų kultūra 11. E. Usačiovaitė (sud.) (<i>Jūratė Šlekonytė</i>)	210
Nijolė Laurinkienė. The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources (<i>Rimantas Balsys</i>)	215
Libertas Klimka. Matuojant neaprėpiamą laiką (<i>Venantas Mačiekus</i>)	219

In Memoriam

Netekome profesorės Irenos Reginos Merkienės (1937–2024) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	222
---	-----

Kokia kalba mums kalba Perkūnas?

Nijolė Laurinkienė. **The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Foklore, and Historical Sources.** Helcinki: The Kalevala Society Foundation, 2023. 336 p. ISBN952-9534-08-6; ISBN 978-952-9534-08-1

2023 m. pabaigoje plačiajai folklorininkų, etnologų ir ypač mitologų bendruomenei buvo įteikta maloni dovana – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyriausiosios mokslo darbuotojos, habilituotos humanitarinių mokslų daktarės Nijolės Laurinkienės knyga anglų kalba *The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Foklore, and Historical Sources*. Iš dalies ji parašyta remiantis dar 1996 m. publikuotu darbu lietuvių kalba *Senovės lietuvių Dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose* (Laurinkienė 1996). Beje, ši monografija, parašyta ir publikuota jau nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje, susilaukė didelio populiarumo. Tam, mano manymu, turėjo įtakos bent kelios priežastys. Pirma, tokio pobūdžio monografijų, t. y. skirtų vienos ar kelių dievybių charakteristikai iki tol buvo publikavęs tik Norbertas Vėlius. Viena jų – apie folklorinį velnio paveikslą (Vėlius 1987), kita – apie mitines sakmių būtybes (Vėlius 1977). Tiesa, čia dar galėtume pridėti ir porą didesnės apimties Jono Balio straipsnių, beje, kaip tik tiesiogiai susijusių su dievo Perkūno mitologema (Balys 1937: 149–238; Balys 1939: 53–85). Antra, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje buvo jaučiamas domėjimosi savo krašto istorija, papročiais, mitologija, folkloru pakilimas. Trečia, senosios religijos, mitologijos tyrėjų, o sykiu ir jų darbų tuo metu Lietuvoje nebuvo daug, o ir dabar nėra, matyt, jau nebus labai daug ir ateityje, tad kiekviena nauja knyga šios negausios gildijos atstovams yra

reikšmingas įvykis. Taigi dėl jau paminėtų priežasčių šia knyga naudojosi kiti tyrėjai, aukštųjų mokyklų dėstytojai, skaitantys mitologijos ar etnologijos kursus, studentai, etnokultūros specialistai, mitologinių parkų kūrėjai, tautodailininkai ir t. t. Neatsitiktinai knygą palankiai įvertino ir visas būrys recenzentų. Minėtini Simo Karaliūno (1997: 54–55), Gintaro Beresnevičiaus (1997: 10), Igno Narbuto (1997: 12), Kazio Grigo (1998: 299–301), Giedriaus Dringelio (1998: 386–387), Nikolajaus Michailovo (1997) atsiliepimai.

Bet grįžkime prie naujojo leidinio anglų kalba, kuris, kaip jau minėjau, didele dalimi kilo (liko) iš lietuviškojo, tačiau čia yra ir visiškai naujų dalykų, kurie šią monografiją smarkiai papildo (jau vien apimtimi naujoji monografija prasiplėtė, išaugo maždaug trečdaliu).

Pirma, pakito monografijos struktūra. Visa tiriamoji medžiaga suklasifikuota į devyniolika stambesnių skyrių, kurie savo ruožtu dar skirstomi (išskyrus pirmąjį) į kelis ar keletą poskyrių. Toks detalesnis tiriamosios medžiagos skaidymas (turima omenyje poskyrius) akivaizdžiai patrauklesnis skaitytojui, o ir pačiam tyrėjui leidžia išsamiau bei nuodugniau aptarti smulkesnius tiriamojo objekto segmentus ir įvairius jo aspektus. Patrauklumo darbui prideda ir kiekvieno skyriaus pabaigoje pateikiamas glaustas apibendrinimas arba dalinės išvados (*Overview*).

Verta paminėti ir tai, jog šioje monografijoje iš viso nebeliko (lyginant su lietuviškąja versija) dviejų skyrių – „Perkūno sąsajos su pranašu Eliju ir Šv. Jurgiu“ bei „Mito atspindžiai stebuklinėse pasakose“, o likusieji išrikiuoti šiek tiek kita, nuoseklesne tvarka. Tiesa, dalis medžiagos apie Perkūno sąsajas su krikščioniškaisiais personažais (Elijas, Šv. Jurgis) perkelta į skyrių „Names of Christian Origin“ (p. 83–90), o kito lietuviškoje versijoje buvusio skyriaus „Mito atspindžiai stebuklinėse

pasakose“ eliminavimas vertintinas palankiai. Jau vien dėl to, kad dauguma šio skyriaus išvalgų (turimas omenyje lietuviškas leidimas) buvo paremtos hipoteze (šiandien jau stipriai sukritikuota) apie tai, jog pasakos yra desakralizuoti mitai ir gali būti naudojamos rekonstruojant senuosius mitus arba tiesiog skaitomi kaip senieji mitai. Šiuo klausimu nemažai rašyta jau XIX a. viduryje ir pabaigoje (pvz., Simonas Stanevičius, Wilhelmas Mannhardtas). XX a. pirmojoje pusėje glaustą pasakų charakteristiką pateikė Jonas Balys, sakydamas, kad „pasakos yra nuo tikrenybės sąlygų nepareiną pasakojimai...“ (Balys 1936: 255–293). Dėl pasakose randamų mitų Jonas Balys itin griežtai kritikavo ir Algirdą Julijų Greimą¹. Žinoma, galima sutikti su tuo, kad pasakose (kaip ir bet kuriame kitame folkloro žanre ar apskritai kultūros reiškinyje) pasitaiko ir galima rasti mito refleksijų, tačiau iš principo pasakos ir prigimtis, ir paskirtis visiškai kita – reglamentuoti bendruomenės ir atskiro individo kasdienę veiklą, jo elgseną ir pan.

Paminėtus praradimus su kaupu kompensavo nauji monografijos elementai. Ypač atkreiptinas dėmesys į daug naujų užsienio šalių autorių ir jų darbų (parašytų tiek XX a., tiek ir XXI a.), glaudžiai susijusių su ta pačia problematika (Frog, Ante Aikio, Lauri Honko, Lauri Harvilahti, Marajatta Jauhainen, Unto Salo, Michal Téra, Calvert Watkins, Martin L. West, Michael Witzel, Ilja Lemeškin ir t. t.) ir leidusių darbo autorei papildyti savo monografiją ne tik teorinėmis išvalgomis, bet ir atskiromis detalėmis, kurios į lietuviškąjį Perkūną leidžia pažvelgti platesniame indoeuropiečių kontekste.

Būtent paminėtas platesnis kontekstas, naujausios kitų šalių mitologų išvalgos

¹ Plačiau žr. Balys, Jonas. 2000. *Raštai*. T. II: 328–332. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

leido monografijos autorei iškelti originalių hipotezių, susijusių su prieštaringai (tiek funkcijų, tiek etimologijos, tiek autentiškumo požiūriu) vertinamu XIII a. rašytiniuose šaltiniuose paminėtu dievu Teliaveliu ir susieti jį su Gotlando salos mitiniu personažu *Dieluar*.

To platesnio indoeuropietiško konteksto kiek pasigendama skyriuje apie Perkūno sutuoktines (*Perkūna's Spouse*). Perkūno sutuoktinės (Laumė, Žemyna) klausimas jau keltas ne vieno mitologo, tačiau visi jie taip ir nepateikia įtikinamesnio, rimtai argumentuoto atsakymo (Beresnevičius 2004: 158–162). Ir tai suprantama, nes medžiagos tam neduoda nei rašytiniai šaltiniai, nei tautosaka (išskyrus vėlyvus ir greičiausiai jau krikščionybės paveiktus demonizuotus tekstus). Tad kol neatiras kokių nors naujų duomenų (ypač iš kaimyninių tautų), šios problemos svarstymas, remiantis vien lietuvių tautosaka, laikytinas ne itin rezultatyviu.

Naujoji Laurinkienės monografija pasipildė ne tik naujais užsienio šalių tyrimais. Tas pats pasakytina ir apie panaudotus naujus lietuviškus šaltinius (pvz., Ingės Lukšaitės sudarytas Mato Pretorijaus veikalas *Prūsijos įdomybės...*, Vykinto Vaitkevičiaus darbų *Senosios Lietuvos šventvietės* serija, įvairūs elektroniniai šaltiniai ir pan.) bei lietuvių mitologų, folklorininkų, kalbininkų darbus (minėtini Birutė Jasiūnaitė, Bronislava Kerbelytė, Radvilė Racėnaitė, Dainius Razauskas, Daiva Vaitkevičienė ir kt.).

Tiesa, vieno kito šaltinio arba autoriaus šiame darbe galima ir pasigesti. Pavyzdžiui, apie Perkūną, Jono Lasickio paminėtą *Perkūna tete*, gana įdomių ir originalių išvalgų yra pateikęs Rolandas Kregždys (2012: 47, 89, 91, 138, 140, 231, 250, 258–260, 280, 286, 345, 373, 455, 460, 481, 483, 485, 503, 523). „Manyti, kad Perkūnas (žaiabas, griaustinis ↔ ugnis ↔ karštis) senųjų baltų galėjo būti siejamas su chtoniniu pasauliu,

matyt, neracionalu“ (Kregždys 2012: 260). Žinoma, galima nesutikti su mokslininko keliamomis hipotezėmis bei pateiktais argumentais, tačiau ignoruoti jų, matyt, taip pat nederėtų.

Tas pats Kregždys naujausiame savo darbe pateikė gana išsamią Perkūno vardo etimologijos istoriją ir, jo manymu, paskutinę versiją. Išanalizavęs pastarųjų metų naujausias hipotezes (Norbertas Ostrowskis, Jurgis Pakerys ir kt.), lieka prie nuomonės, jog kol kas įtikinamiausia laikytina dar Hermano Hirto ir Aleksandro Bruknerio, o vėliau ir Vytauto Mažiulio pateikta Perkūno etimologija (Kregždys 2020: 353–357).

Laurinkienė savo monografijoje, be jau ir lietuviškoje versijoje paminėtų autorių (Tamazas Gamkrelidzė, Valerijus Ivanovas, Julius Pokornas), daugiausia remiasi naujausiais skandinavų mokslininkų darbais (Marti L. West, Frog). Pasirėmusi minėtais autoriais (ypač Frog) Laurinkienė galiausiai prieina prie išvados, kad bendrinis daiktavardis „perkūnas“, reiškiantis griausmą, griaustinį, perkūniją, ilgainiui tapo tikriniu griaustinio dievo vardu Perkūnu (p. 47).

Dar monografijoje pasigedau Vytauto Ališausko darbo – 2016 m. publikuoto šaltinių rinkinio². Galima būtų turbūt vardinti ir daugiau įvairių autorių ir jų darbų, kurie nepakliuvo į šios knygos literatūros ar šaltinių sąrašą. Akivaizdu, kad darbų kasmet gausėja, tad dažniausiai nebėra galimybių (o gal ir reikalo) visus juos suminėti.

Aptariamąją monografiją (vėl lyginant su lietuviška versija) nebeliko mitinių būtybių rodyklės. Galimas dalykas, kad tai leidyklos nuostata, bet, kita vertus,

smarkiai išplėtojus turinį, stambesnius skyrius tinkamai suskirsčius į poskyrius, tokia rodyklė netenka prasmės. Apskritai rodyklės skatina tinginystę ir fragmentišką mokslo darbų skaitymą, tad labai linkėčiau jų atsakyti ir lietuvių mokslininkų darbuose.

Monografijai vizualumo suteikia pluoštas kokybiškų iliustracijų (didžioji dalis nuotraukų – Vykinto Vaitkevičiaus, po vieną ar dvi – Kosto Konarsko ir Daivos Vaitkevičienės).

Derėtų pasidžiaugti ir dar vienu dalyku – knygų lietuvių kalba ir anglų kalba publikavimo eiliškumu. Manau ir manysiu, kad humanitariniuose moksluose visų pirma turime rūpintis savo tautos, savo kultūros, savo akademinio rato, savo skaitytojų interesais ir mokslo darbus publikuoti gimtąja lietuvių kalba, o jau po to – anglų, vokiečių, prancūzų ir kitomis.

Kaip tik tą ir padarė visame pasaulyje žinoma ir garsi suomių leidykla *Folklore Fellows' Communications* (FFC), kuri yra viena plačiausiai pasaulyje pripažintų leidyklų, išgarsėjusių folkloro studijų leidinių serija. Ši serija nuolat leidžiama nuo 1910 m. ir šiuo metu yra išleista iš viso trys šimtai dvidešimt septyni tomai. Beje, šioje serijoje, be čia aptariamo Laurinkienės darbo, savo tyrimus dar 2015 m. yra publikavusi ir dar viena lietuvių folklorininkė – profesorė Bronislava Kerbelytė³ (2015 m. serijos numeriai 308 ir 309).

Linkiu, kad ir kiti habilituotos daktarės Laurinkienės parašyti reikšmingi mokslo darbai (Laurinkienė 2013; Laurinkienė 2019) susilauktų kurios nors pripažintos šios srities leidyklos pasiūlymų publikuoti minėtas monografijas anglų ar kita

² Ališauskas, Vytautas (sud.). 2016. *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

³ Bronislava Kerbelytė, *The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales*, vol. 2. 331 pp. 2015; Bronislava Kerbelytė, *The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales*, vol. 1. 477, pp. 2015.

kalba. O kol kas pasidžiaukime tuo, kad svarbiausio lietuvių dievo Perkūno balsą jau gali girdėti ir kitų šalių mokslo bendruomenė.

Literatūra

Ališauskas, Vytautas (sud.). 2016. *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Balys, Jonas. 1936. Pasakojamoji tautosaka ir jos tyrinėjimai. *Tautosakos darbai*. T. II: 255–293. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys.

Balys, Jonas. 1937. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose, *Tautosakos darbai III*: 149–238. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys.

Balys, Jonas. 1939. Griaustinis ir velnias Baltoskandinavijos kraštų tautosakoje, *Tautosakos darbai VI*: 53–85. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys.

Balys, Jonas. 2000. *Raštai*. T. II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Beresnevičius, Gintaras. 1997. Apie Perkūną, *Šiaurės Atėnai* 9: 10.

Beresnevičius, Gintaras. 2004. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba.

Dringelis, Giedrius. 1998. Nijolė Laurinkienė. Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose. *Tautosakos darbai*. T. 1V[XI], Vilnius: Lietuvių literatūros tautosakos institutas, 1996. – 237 p. *Tautosakos darbai* 6–7 (13–14): 386–387.

Grigas, Kazys. 1998. Perkūnas dievaitis tautosakoje, *Darbai ir dienos* 6(15): 299–301.

Karaliūnas, Simas. 1997. Kai griaudžia Perkūnas, *Liaudies kultūra* 3: 54–55.

Kerbelytė, Bronislava. 2015. *The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales* 1. 477 p.

Kerbelytė, Bronislava. 2015. *The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales* 2. 331 p.

Kregždys, Rolandas. 2012. *Baltų mitologemų etimologinis žodynas*. T. I. Kristburgo sutartis. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Kregždys, Rolandas. 2020. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas*. T. II. *Sūduvių knygelė. Tezauro tipo žodynas / mokslo monografija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Laurinkienė, Nijolė. 2013. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Laurinkienė, Nijolė. 2019. *Dangus baltų mitiniame pasaulevaizdyje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Laurinkienė, Nijolė. 1996. *Senovės lietuvių Dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 237 p.

Michailovas, Nikolajus. 1997. Materiali preliminari per una bibliografia della Mitologia baltica, a cura di., *Res Balticae* 3: 165–213.

Narbutas, Ignas. 1997. Perkūnas tebegriaudžia. *Literatūra ir menas* 8: 12.

Vėlius, Norbertas. 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Laimės. Laumės. Aitoaras. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilkčiai*. Vilnius: Vaga.

Vėlius, Norbertas. 1987. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinė velnio analizė*. Vilnius: Vaga.

Rimantas Balsys
Klaipėdos universitetas

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4285-4835>